



Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

ISSN: 2148-2292

12 (3) 2025

Academic Journal of History and Idea

Derleme Makalesi | Review article

Geliş tarihi | Received: 12.01.2025

Kabul tarihi | Accepted: 25.04.2025

Yayın tarihi | Published: 25.06.2025

Gülınar Rzayeva

<https://orcid.org/0000-0002-9918-6129>

PhD Student, lecturer, ADNSU College of Industry and Technology, Azerbaijan University of Languages, Philology, Azerbaijan, Gulelekber33@mail.ru

Atf Künyesi | Citation Info

Rzayeva, G. (2025). Vahid Əzizin Şeir Dilində Arxaizmlərin Yeri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12 (3), 515-526.

Vahid Əzizin Şeir Dilində Arxaizmlərin Yeri

Xülasə

Köhnəlmiş sözlər hər bir dilin keçmiş vəziyyətini əks etdirən vasitədir. Keçmişin həyat tərzini, məişətini əks etdirən köhnəlmiş sözlərdən bədii dilin üslub xüsusiyyətlərin vermək üçün istifadə edilir. Dilinin sadəliyi ilə seçilən Vahid Əziz yaradıcılığında köhnəlmiş sözlərdən intensiv istifadə edir. Məqalədə Vahid Əziz şeirlərində arxaizmlərin işlənmə imkanları şeirlərdən nümunələr gətirilməklə tədqiq edilmişdir. Müasir dilimizdə az işlənən, lakin klassik ədəbiyyatımız üçün xarakterik olan sözlərə müəciət edən şair sanki, həmin sözlərə yenidən həyat verir və onların heç də anlaşılmaz olmadığını deməyə çalışır. "Məkr", "tuti", "hənək", "nan" sözləri məhz belə sözlərdəndir. Xalq şairinin şeirlərində əsl Azərbaycan mənşəli arxaizmlər yenidən həyat qazanır. Vahid Əziz öz yaradıcılığında tarixizmlərə də müəciət edir. "Sənək" sözü bədii ədəbiyyatda işlənsə də artıq tarixizmə çevrilmişdir. Söz sənətkarı "çamur" tarixizmini Türkiyə türkcəsində olduğu kimi işlətməmiş, nəticədə sözə yenidən həyat qazandırmışdır. "Rübab" Şərq poeziyasında, o cümlədən, Azərbaycan klassiklərinin yaradıcılığında tez-tez rast gəlinən tarixizmdir. Şairin şeirlərində musiqi aləti olan rübabın təsvirinə də rast gəlinir. Xalq şairi "arşın" tarixizminə müəciət edir. İlk dəfə "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında rast gəlinən bu söz hazırda işlək olmasa da klassik ədəbiyyatda kifayət qədər işlənmişdir. Beləliklə, məqalədə təqdim olunan şeir nümunələrindən aydın oldu ki, Vahid Əzizin öz yaradıcılığında arxaizmlərə müəciət etməsi şairin dilimizin incəliklərini dərin bilməsi və yerli-yerində işlətməsi ilə bağlıdır.

Açar sözlər: Vahid Əziz, Şeir, Arxaizm, Dil

The Place of Archaisms in Vahid Aziz's Poetry



<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

Abstract

Outdated words are a means of reflecting the past state of every language. Outdated words reflecting the lifestyle and daily life of the past are used to give the stylistic features of literary language. Vahid Aziz, who stands out with the simplicity of his language, uses outdated words extensively in his works. In this article, the possibilities of using archaisms in Vahid Aziz's poems are analysed by bringing examples from his poems. Referring to words that are rarely used in our modern language but are characteristic of our classical literature, the poet seems to revive these words and tries to say that they are not incomprehensible at all. "Makr", "tuti", "hanek", "nan" are precisely these words. Archaisms of real Azerbaijani origin are revived in the poems of the folk poet. Vahid Aziz also turns to historicisms in his works. Although the word "senek" is used in literary literature, it has become a historicism. The wordsmith used the historicism of "mud" as it is in Turkic Turkish and as a result gave life to the word again. "Rubab" is a historicism often found in Eastern poetry, including the works of Azerbaijani classics. The poet's poems also include a description of the musical instrument called "rubab". The folk poet resorted to the historicism of "arshin". This word, first encountered in the epic "Kitabi-Dede Korkut", is not used now, but it was used quite a lot in classical literature. Therefore, from the examples of poems presented in the article, it is clear that Vahid Aziz's use of archaisms in his work is due to the poet's in-depth knowledge of the subtleties of our language and its use in appropriate places.

Keywords: Vahid Aziz, Poetry, Archaism, Language

Giriş

Dil daim inkişafdadır və bu inkişafın nəticəsi olaraq dilə yeni sözlər və anlayışlar gəldiyi kimi, dildəki sözlərin bir qismi də tədricən köhnəlir və işləkliyini itirir. Keçmiş həyat tərzini, məişətini, dövrün dil mənzərəsini əks etdirən köhnəlmiş sözlərin Vahid Əziz şeirlərinin dilində həm fonetik tərkib, həm də mənaca məhdudlaşaraq, ümumişlək sözlər sırasından çıxması və arxaikləşməsi halları ilə qismən də olsa üzləşirik. Belə sözlərin tədqiqi dilimizin inkişaf tarixini öyrənmək baxımından olduqca vacibdir. Azərbaycanın Xalq şairi Cəfərov Vahid Əziz oğlu 23 kasım 1945-ci ildə Qərbi Azərbaycanda dünyaya gəlib. Keçən əsrin 60-cı illərində ədəbiyyata qədəm qoyub. Şeirləri, poemaları ilə Azərbaycan poeziyasını zənginləşdirib, musiqimizin mahnı janrına 200-ə qədər mahnı mətni töhfə edib. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 25 may 2019-cu il tarixli sərəncamı ilə Vahid Əziz "Xalq şairi" fəxri adına layiq görüldü. Ədəbiyyatda olduğu illər ərzində 15 şeir kitabı nəşr edilib, şeirləri müxtəlif dünya dillərinə tərcümə edilib. Vahid Əziz poeziyası öz sadəliyi ilə seçilir. Bu poeziyada qəliz sözlərə, az istifadə edilən ibarələrə rast gəlmək demək olar ki mümkün deyil. Bu mənada şair daim doğma Azərbaycan dilinin saflığını düşünür. Dilimizdə olan yad ünsürlərdən qaçmağa çalışır. Məlumdur ki, poeziyamızda daim qəzəl yazanlar ərəb və fars mənşəli sözlərə müraciət edir və bunu ərurun tələbi kimi qeyd edirlər. Vahid Əziz poeziyasında isə biz əksinə, ərur vəznində

yazılmış şeirlərdə belə bu tipli izafət birləşmələrinə və anlaşılmayan sözlərə çox az rast gəlirik. Bu bir tərəfdən şairin məharətindən xəbər verirsə, digər tərəfdən ana dilimizi nə qədər dərin bilməsindən, həm də dilə necə həssas yanaşmasından xəbər verir. Şair bacardığı qədər xalqa yaxın olmağa, öz ana dilini üstün tutmağa çalışır və sübut edir ki, Azərbaycan dili istənilən fikri rahat və səlis ifadə etməyə qadirdir. Bunun üçün sadəcə istək və dili daha dərinləndirən bilmək lazımdır.

1.Vahid Əzizin şeir dilində arxaizm

Vahid Əziz poeziyasında, az da olsa, klassik üslub üçün xas olan sözlərə də rast gəlinir, amma bu sözlər demək olar ki, dilimizdə artıq öz yerini tutan, hamı tərəfindən anlaşılan sözlərdir. Ara sıra rast gəlinən klassik alınmalar isə daha çox qəlibləşmiş sözlərdən ibarətdir. Şairin qəzəllərindən nümunələrə diqqət edək:

*“Tarzan, ürəyim düşdü qubara, tarı dindir,
Ney olsa da qəlb gəlmədi kara, yarı dindir!”*

Nümunədən də göründüyü kimi, şair “qubar”, “ney”, “kar” kimi qəzəl üçün klassik sözlərdən istifadə etsə də ümumilikdə bu sözlərin hər biri müasir oxucu üçün yad deyil və bu tip sözləri şair klassik yazarlardan fərqli olaraq dilimizə uyğunlaşdırır. Bu tip artıq dilimiz üçün arxaizm statusu qazanmış sözlərə Vahid Əziz poeziyasında az da olsa rast gəlinir. Bu sözlərin bir çoxu isə dilimizdə ya az işlənir, ya da müəyyən dialektlər üçün xarakterikdir. Bəzən isə Azərbaycan poeziyası üçün xarakterik sözlərə də rast gəlmək olur. Məsələn:

*“Dərdini çəkib, tapmadığım dərd tapılsam?
Öz məkrin ilə eyləmişən xəstə, bilirsən?” (Əziz, 2008, s. 357).*

Nümunədə istifadə olunan “məkr” sözü klassik ədəbiyyatımız üçün xarakterik söz olsa da müasir dilimizdə az işlənir. Ərəb mənşəli bu söz “hiylə”, “biclik”, “kələk” sözləri ilə sinonimdir və müasir ədəbiyyatda da zaman-zaman rast gəlinir. Digər bir nümunəyə baxaq:

*“Atəşində məkrinin din yanıb, iman kül olub,
Dünya, düzəlt özünü, yoxsa beiman gələcəm!” (Əziz, 2008, s. 352).*

Nümunədən də göründüyü kimi, şair yenə “məkr” sözünü işlədir, amma beytdə eyni zamanda “beiman” sözü də istifadə olunub. Şübhəsiz, şair burda vəznin tələblərinə uyğun olaraq bu sözdən istifadə etmişdir. Bu sözə lüğətlərdə rast gəlinməsə də Ş. Əhmədovanın “Azərbaycan dastanlarının leksikası” kitabında rast gəlinir.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində bu sözün “biiman” formasında işləndiyi qeyd edilir (<https://obastan.com/biiman/4173/?l=az>). Bunu həm də dialekt faktoru kimi də nəzərdən keçirmək olar. Azərbaycan dilinin dialektlərində i > e əvəzlənməsindən danışarkən Məhərrəm

Məmmədli bu halın şivələr üçün səciyyəvi olmadığını və alınmalarda müşahidə olunduğunu yazır (Məmmədli, 2019). Tofiq Hacıyev də Cəbrayıl şivələrində bu halın alınmalarda rast gəldiyini qeyd edir (Hacıyev, 2018).

Şairin şeirlərində bu sözlə bir neçə dəfə qarşılaşmaq olur:

*“Könlümü beiman edib –
“Yandırıb-yaxmaq” – dedilər,
Ağıllını dəli edib,
Dalınca: – “Axmaq!” – dedilər”* (Əziz, 2008, s. 402).

*“Başqa bir nümunəyə diqqət edək:
Tanrım, aman et, qoyma könül qürbətə köçsün,
öylə sanacaq saxlamasam – bir kələyim var”* (Əziz, 2008, s. 374).

Şübhəsiz, şairin işlətdiyi “öylə” sözü həm də son illər Azərbaycan dilinin Türkiyə türkcəsi ilə yaxınlaşmasının nəticəsidir. Məlumdur ki, bu tip sözləri biz XX əsrin əvvəllərində də rast gəlirik. O vaxt Hüseyn Cavid, Almas İldırım və digər şair və yazıçıların əsərlərində bu tip sözlər həddindən artıq idi. Hüseyn Cavidin əsərlərindən bir nümunəyə diqqət edək:

*“Bu qəflət, öylə bir süfli cinayət
Ki, verməz kimsəyə bir ləhzə rahat* (Cavid, 2005, s. 29).
Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında isə bu tip sözlərə çox az təsadüf edilir.

*Başqa bir nümunəyə baxaq:
Binəva sanmayalım hər atıb gedən cananı,
Səhvini ansa, inan, vallah son nəfəsə gələr”* (Əziz, 2008, s. 524).

Verilən nümunədə “binəva” sözü maraq doğurur. Şübhəsiz, fars mənşəli bu söz klassik irsimiz üçün yad deyil. Lakin müasir dövrdə bu söz kifayət qədər az işlənir. Beytdə işlənən “sanmaq” sözü də maraq doğurur. Şair bu sözü də sanki klassik üsluba uyğun işlədir.

Əlbəttə, bu cür sözlərə yalnız qəzəllərdə deyil, digər şeirlərdə də ara sıra rast gəlmək olur. Sadəcə, şair bu sözlərə daha çox müasir məzmun verir, həmin sözləri müasir dilimizin leksik normasına uyğunlaşdırır. Məsələn,

*“Gileyli gül kimi öz bülbülündən,
“Yar” sözü əskilmir tuti dilindən,
Darağı, güzgüsü düşmür əlindən,
Allahım, bir xata qız çıxartmasın!”* (Əziz, 2008, s. 369).

Nümunədə işlədilən “tuti” sözü klassik ədəbiyyatımızda işlək sözlərdən hesab edilir və müxtəlif mənələrdə işlənir. Ərəb mənşəli bu söz klassik ərəb və fars sözləri lüğətində “Afrikada və Hindistanda yaşayan, təlim verdikdə bir neçə bəsit söz tələffüz edə bilən quş” mənasında

izah edilir. Şair bu sözü təyin kimi işlətməklə müasir dilimizdə sözə yeni bir məna verir. Doğrudur, bu söz eyni mənada klassik şeirimizdə işlənir, amma müasir poeziyamız üçün yeni bir yanaşma hesab edilə bilər.

Şairin poeziyasında klassik arxaizmlərə də rast gəlmək olur. Məsələn:

*“Gözüm qaldı cəh-cəhində -
Dərman öz təbibimdə!
Qorxuram huşum gedə -
Dilimi bala sala”* (Əziz, 2008, s. 406).

Şairin poeziyasında işlənən və ədəbiyyatımızda az rast gəlinən sözlərdən biri də ərəb mənşəli “hənək” sözüdür. Məsələn:

*“Xəbər düşsün eldən-elə;
“Etdiyin hənəkmiş belə”!
Lağ edib, gülsün gülləyə,
Gic bu sayaq, say bu sayaq!”* (Əziz, 2008, s. 527).

“Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə bu söz zarafat kimi izah edilir. Şair burada, əlbəttə ki, “zarafat” və “oyun” sözlərini işlədə bilərdi, amma daha az işlənən və arxaizmə çevrilən sözdən istifadə edir.

Vahid Əziz poeziyasında işlənən hər bir söz, hər bir kəlmə xüsusi özəllik kəsb edir, yəni şair heç bir sözü mənasız yerə işlətmir. İşlətdiyi arxaizmlər belə daha çox sonradan alınma sözlərə dəyişdirilən milli mənşəli sözlərdir. Bu tip sözləri işlətməklə şair sanki, həmin sözlərə yenidən həyat verir və onların heç də anlaşılmaz olmadığını deməyə çalışır. Məsələn:

*“Məskənim İrəvandı,
Nə dağdı, nə rəvandı
El gavura inandı,
Ömrü davalı keçdi”* (Əziz, 2008, s. 637).

Böyük mənaya malik olan bu bənddə şair “düşmən” sözünə deyil “gavur” sözünə üstünlük verir. Halbuki, burada “düşmən” sözünü də rahat şəkildə işlətmək olardı. Əslində, şair burada məzmunu uyğun hərəkət edir və bu düşmənçiliyin qədimə getdiyinə eyham vurur. İki yüz il əvvəl Azərbaycan ərazilərinə gələn və ən qədim zamanlardan Azərbaycan xalqının məskəni olan İrəvanda elin gavurun şirin dilinə inanması və ömrünün davalı keçməsinə işarə edən şair bu davanın ömrünün nə qədər uzun olduğuna işarə edir. Şeirdə maraq doğuran digər söz isə dağ sözünə üslubi antonim kimi işlədilən “rəvan” sözüdür. İrəvan sözünün etimologiyası dilimizdə müxtəlif mənalarda verilir. İbrahim Bayramov “Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri”

kitabında yazır: “Deməli, İrəvan toponimi türk dilində «kişi», «igid» mənasında işlənən «ir» sözü ilə «ölkə», «yer», «kənd», «şəhər» mənasında işlənən ebani (avan) sözü əsasında əmələ gəlib, «igidlər ölkəsi» mənasını ifadə edir. Etnotoponimdir. Quruluşca mürəkkəb toponimdir (Bayramov, 2002).

Şair bu misrada “rəvan” sözünü məharətlə “hamar”, “düz” mənasında işlədir. Baxmayaraq ki, fars mənşəli bu söz izahlı lüğətdə “axıçı, səlis, aydın, asan oxunula və başa düşünlə bilən tərzdə” mənasında izah edilir (<https://obastan.com/r%C9%99van/34080/?l=az>).

Vahid Əziz poeziyasında əsl Azərbaycan mənşəli arxaizmlərə də yenidən həyat verir, onları yeri gəldikcə üslubi məqamlarda işlədir. Məsələn,

*“Çevirib dünyanı baxdım o üzdən,
Gəl arayaq, suçlu sənsən, ya mənəm?
Məni borclu çıxartsan da, dinməmə!
Sən yazıqsan, əzablarım cəhənnəm! –*

Unutma ki, dönüklərçün Ora var!” (Əziz, 2008, s. 310).

Nümunədən də göründüyü kimi, şair, “günah”, “təqsir” mənasında işlənən “suç” sözünü “-lü” şəkilçisi ilə işlənən və “təqsirli”, “günahı olan”; “müqəssir” mənalarında işlənən formada işlədir. Maraqlıdır ki, “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə “suç” sözünə nümunə kimi, Hüseyn Caviddən [Xəyyam:] İçsə o, bir suçmu bizim içməmiş; Qorxusu yox, sən də gəl iç, ey əziz (<https://obastan.com/su%C3%A7/36940/?l=az>) misal gətirilsə də “suçlu” sözünə nümunə verilmir. Görünür, son dövrlər yenidən aktuallaşan bu söz bir müddət ümumiyyətlə, işlək olmamışdır. Bu söz ən qədim türk mənşəli sözlərdən biridir və Mahmud Kaşğarının Divanü-lüğət-it-türk” əsərində də işlənir və Mahmud Kaşğari bu sözü belə izah edir: “*S u ç: bir şeyin yan keçməsinə, sapmasını bildirir. suç kıldı = qılinc sapdı, sapmdı, kəsmədi.*” (Kaşğari, 2006, s. 337).

Şairin işlətdiyi sözlərdən biri də qədim türkcədə işlənən “yağı” sözüdür.

*“Gücüm çatsa, min-min yangı söndürərəm,
Tutub bir-bir neçə yağı dindirərəm,
Xəbərisə Tanrımıza çatdıracam
Tapılsaydı Müşfiqimin sümükləri”* (Əziz, 2008, s. 464).

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı üçün xarakterik olan sözün üslubi məqamda işlədilməsi maraqlı doğurur. Məlumdur ki, “yağı” “Dədə Qorqud” dastanlarında “düşmən” mənasında işlənir (Kitabi-Dədə Qorqud dilinin izahlı lüğəti, 1999). T. Hacıyev isə bu sözü “düşmən”, “rəqib”, “talançı”, “soyğunçu” kimi izah edir. Alimin fikrincə, “yağma/lanmaq” kökündən yaranan bu söz talamaq, soymaq, yığb aparaq anlayışını bildirir. “Düşmən” sözü ilə

müqayisədə “yağı” sözü “Kitabi-Dədə Qorqud”da daha çox işlənib. “Kldə yağı yoqikən sənin babanın üstinə yağı gəldi” ; “Yağı basıldı, düşmən sındı”. KDQ-də “yağı” dedikdə adətən kafirlər, qeyri-müsəlmanlar nəzərdə tutulur. Bunlara Şöklü Məlik, Buğajıq Məlik, Qara Tükən Məlik, Qara Arslan Məlik, Qıpçaq Məlik, Sofi Sandal Məlik, Ağ Məlik Çəşmə, Arşın oğlu Dirək Təkur, Qara Təkür aiddir. Bu şəxslərdən çoxunun qıpçaq olması bəllidir. Onların “kafir” adlandırılmalarının səbəbi qıpçaqların islamı oğuzlardan xeyli sonra XII əsrin ikinci yarısında qəbul etmələri olmuşdur (Dədə Qorqud Kitabı, 2004).

Mənşəcə qədim türk sözü olan “yağı” sözünə Mahmud Kaşğarının lüğətində də rast gəlinir. “Üri kopsa, oğuş aqlışur, Yağı kəlsə, imrəm təprəşür”. Səs-küy qopsa, qohum-qardaş axışar, Yağı gəlsə, el yerindən tərənər (Kaşğari, 2006).

Vahid Əziz poeziyasında işlənən maraqlı arxaizmlərdən biri də “asi” sözüdür.

*“Ulu tarix hər millətin aynası,
Yad qızıymış neçə xaqan anası!
Mən Tanrımə nə dönüyəm, nə asi –
Amma niyə baxtımızı itirdik?”* (Əziz, 2008, s. 343).

Doğrudur, bu söz ərəb mənşəlidir. Amma bu söz dilimizdə kifayət qədər tarixə malikdir. Belə ki, hətta “Kitabi-Dədə Qorqud dastan”ında belə bu sözə dəfələrlə rast gəlinir. “Asi – itaət etməyən, tabe olmayan, üzə duran. KDQ-də müsəlmanlığı qəbul etməyən, islam dininə inanmayan kafirlər – xristian və büdpərəstlərə qarşı müsəlmanlığı qəbul edən oğuzlar vuruşurdular. KDQ-də asi kafirlərin kilsələri uçulub yerinə məscid tikilir. 11-ci boyda Salur Qazan deyir: “Kəlisəni yıxıb yerinə məscid yaptım”. 9-cu boyda kafirlə vuruşan Əmran deyir: “Ya asi məldi! Sən bütələrinə yalvarırsan, mən aləmləri yoxdan var edən Allahıma sığındım!” 5-ci boyda Salur Qazanın sözündən inciyən Bəkil deyir: “Oğuzə asi oldum, bəllü bilsin”. Elə buradaca Bəkilin həkətinə irad tutan xanımı ona bildirir ki, “Padşahına asi olanın işi rast gəlməz”. Asi sözü KDQ-nin 12-ci boyunun adında da işlənmişdir. “İç Oğuzə Taş Oğuz asi olub Beyrək öldigi boyu bəyan edər” (Dədə Qorqud Kitabı Ensiklopedik lüğət, s. 2004, s. 34).

Türk mənşəli arxaizmlərə yanaşı şairin poeziyasında bəzən ərəb və fars mənşəli arxaizmlərə də rast gəlinir. Məsələn:

*“Ulu torpaq qızıl gülə qan verib,
Bərəkətli buğda verib, nan verib,
Elə bil ki şələlə də can verib,
Bir bəstəkar son nəğməni yazanda”* (Əziz, 2008, s. 38).

Nümunədən də göründüyü kimi, şair, İran mənşəli “nan” sözündən istifadə edir. Bu söz Azərbaycan ədəbiyyatında çox geniş işlənsə də son dövr üçün aktual deyil. “Koroğlu” dastanında belə işlənən “nan” sözü “çörək” mənasında işlənir.

*“Kəl qoşub kotan əkməyən,
Nanın süfrəyə tökməyən,
Arının qəhrin çəkməyən,
Balın qədrini nə bilir?”*

(<http://enene.musigi-dunya.az/dastan/koroglu.pdf>)

Vahid Əziz yaradıcılığında arxaizmlərlə yanaşı, tarixizmlərə də rast gəlmək olur. Məsələn:

*“Dərd öldürər gülüm mənə,
At qəlbindən saxta kini,
Al sənəyi çeşmə kimi,
<Qaynayıb könlünü alım!”* (Əziz, 2008, s. 66).

Nümunədə işlənən “sənək” sözü maraq doğurur. Şairin üslubi vasitə kimi işlətdiyi bu söz bədii ədəbiyyatda rast gəlinməyə də artıq tarixizmə çevrilmişdir və demək olar ki, sənək yalnız müzeylərdə rast gəlinən məişət əşyasına çevrilmişdir.

Vahid Əziz bir çox köhnəlmiş sözlərə yeni ruh verir, onları yeni mənada işlədir. Bu mənada şairin işlətdiyi “çamur” sözü maraq doğurur. Məlumdur ki, tarixən dilimizdə “çamır” sözü işlənmişdir. Şair bu sözü Türkiyə türkcəsində olduğu kimi işlətməklə ona yenidən işləklilik vermiş olur:

Adımı çağırırsan, elə çağır ki,
*“Duymasın araya atdığı çamur,
Daha hicran qarı elə yağır ki,
Geriyə dönməyə cığır da qalmır”* (Əziz, 2008, s.68).

Vahid Əziz poeziyasında rast gəlinən arxaizmlərdən biri də “qarabaş” sözüdür. Şair bu sözü də üslubi məqamda işlədərək olduqca maraqlı ifadə yaradır.

*“Gah “Ürəyim” dedin, gah “Canım” dedin,
“Həyatım”, “Sərvətim”, “Hicranım” dedin,
Sən mənə “Şahzadəm”, “Sultanım” dedin,
Bir qul – qarabaşa döndərüb atdın”* (Əziz, 2008, s. 20).

Şairin poeziyasında tez-tez tarixizmlərə də rast gəlmək olur. Belə tarixizmlərdən biri də “rübab” sözüdür. Ərəb mənşəli bu söz Şərqi xalqlarının bir çoxunda işlənən musiqi alətlərindən biridir.

*“Hər meynə bir təzə rübab,
Hər salxımda min bir cavab,
Şərbət olar, yoxsa şərab?”*

Qorasından tanıyıram” (Əziz, 2008, s. 47).

Şərq poeziyasında o cümlədən, Azərbaycan ədəbiyyatında bu söz tez-tez işlədilir. Xüsusən də klassik ədəbiyyat üçün xarakterik olan bu sözə müasir Azərbaycan ədəbiyyatında az rast gəlinir. “Rübabın vətəni ərəb ölkələri hesab edilir. Alət e. ə. I minillikdə icad edilib. X əsrdə yaşamış görkəmli alim Əl-Fərabiyə görə, rübab qədim mənşəli Şərq musiqi alətidir.

Orta əsrlərdə Azərbaycanda geniş istifadə edilmişdir. Nizaminin, Nəsiminin, Füzulinin bir çox klassiklərin yaradıcılığında rübabın təsviri verilmişdir. Nizami Gəncəvinin, Əfzələddin Xaqaninin (XII əsr) şeirlərinə istinad etsək, Azərbaycanda rübabın Qaşqar (Qoşqar) növündən istifadə edilib. Bəzi qaynaqlara görə, Çində Kaşqar adlı çayın ətrafında uyğurlar yaşadığından alətə də Qaşqar rübabı adını veriblər. Orta əsrlərdə Səlcuqlarla birgə Anadoluya çox sayda uyğur sənətkarlar da gəlib. Onlar eyni zamanda Orta Asiyada yaygın olmuş çalğı alətlərini də yaymış ola bilərdilər. Azərbaycanda Qoşqar adlı həm dağ, həm çay (Daşkəsən rayonunun ərzaısində) var. Sonralar Çindəki uyğurların bir hissəsi Özbəkistana köçdükdə bu alət orada da geniş yayılır.

Nizami Gəncəvi incə və zərif rübabı nəğməkar quşların cəhcəhi ilə müqayisə edir. Şirvan musiqi məclislərinin bəzəyi olmuş rübab Xaqani Şirvaninin əsərində belə tərənnüm edilir: Mey eşqinə düşmüş rübab, Qolunda çox vardır tənab. Çəkmiş bu yolda çox əzab, Quru qamış tək çox sanar.

XVII əsrdə çəng ilə rübabın birlikdə səsləndirilməsinə işarə edən Qivami Mütərzim yazır:

*“Gözlərində oynar gözəl və şərab,
Qulağında çalır çəng ilə rübab”.*

XVIII əsrdən başlayaraq rübab Azərbaycanda tədricən unudulmuş, dövrümüzə qədər gəlib çatmamışdır. Musiqi mədəniyyəti tarixində əhəmiyyətli rol oynamış rübab yenidən bərpa edilərək səsləndirilir (https://obastan.com/wiki/Rubab#cite_note-2).

Vahid Əziz poeziyası üçün Azərbaycan xalqının məişəti, yaşam tərzinin təsviri əhəmiyyətli yer tutur. Bu səbəbdən də şairin poeziyasında tez-tez artıq yaddan çıxan, amma vaxtilə çox yayılmış məişət əşyalarının adına da rast gəlinir. Məsələn:

*“Paxlava bişəcək; həvəngdəstədə
döyülür qərənfil, zəncəfil, darçın,
bir gözəl sevmişəm mən bu dəstədə,*

*gözləyim, yoxsa ki, könlümü açım?
Gəl qaçaq, sevirəm, gəl qadan alım,
getdiyin olacaq bəlkə bir zalım?
Dikdaban, güllü şal, təzə don alım –
Yaxası qanovsuz, ətəyi qırçın”* (Əziz, 2008, s. 482).

Şeir parçasından da göründüyü kimi, şair Azərbaycan məişətini çox gözəl şəkildə təsvir edir və ilk olaraq “həvəngdəstə” sözündə, ikinci bənddə isə “qanov” və “qırçın” sözlərindən istifadə edir.

Şairin işlətdiyi arxaizmlərdən biri də “altun” sözüdür. Məlumdur ki, “altun” sözü çox qədim sözlərimizdəndir. Mahmud Kaşğarının “Divan”ında bu söz dəfələrlə işlədilir. Məsələn, “Divan”da belə bir atalar sözü verilir:

*“Aşıq ayur: túbüm altun,
Kamıç ayur: men kayda men”.
Qazan deyər: dibim altun,
Çomça deyər: men hardayam?”* (Kaşğari, 2006, s. 125).

Vahid Əziz də bilərkən “qızıl” deyil “altun” sözünü işlədir:

*“Vahid Əziz – adım qalar,
ürəklərdə məskən salar,
Qalayla mis hər yerdə var;
Altun kimi az olanam”* (Əziz, 2008, s. 530).

Nümunədən də göründüyü kimi, şair burda “altun” sözünə sıradan üstünlük vermir. Şair özünün “altun” kimi az tapıldığını vurğulamaq istəyir.

Şairin işlətdiyi maraqlı sözlərdən biri də “yeyin” sözüdür. Bu söz də son zamanlar dilimizdə az işlənir. Daha çox loru danışıq dilində işlənən söz şair yenidən ədəbi dilə gətirir.

*“Yar dərdi – bir uzun dərə,
Bilsən nəşən – uzun dərə!
Tanrı bir atəş göndərə,
Sən mənnən yeyin yanasan!”* (Əziz, 2008, s. 531).

Bu misrada da şair “tez” sözü əvəzinə məhz “yeyin” sözünü işlətməklə şeirə bir axıcılıq verir.

Şairin istifadə etdiyi arxaizmlərdən biri də “arşın” sözüdür. Azərbaycan dili üçün ən qədim sözlərdən olan bu söz haqqında “Azərbaycan etnoqrafiyası” kitabında oxuyuruq: «Arşın türk sözü olub çox qədimlərdən xalqımızın məişətinə daxil olmuş və bu gün də kənd təsərrüfatında torpaqölçmə işlərində geniş istifadə edilən 0,71 m-ə bərabər uzunluq ölçüsüdür.

Hətta yer ölçmək üçün iki ağacdən haça şəklində düzəldilən və hər addımı 0.71 m-ə bərabər olan alət də arşın adlanır. Bu haçaları bəzən 2 arşınlıq da düzəldirlər. Arşın 1931-ci ilədək Türkiyədə geniş istifadə olunmuş uzunluq ölçü vahidi idi; ipək parçaların ölçülməsi üçün ticarət arşını 60 sm-ə, digər parçalar üçün 68 sm-ə, inşaat arşını isə 75,8 sm-ə bərabər idi. Arşın rusların və digər xalqların məişətinə də türklərdən keçmişdir. Rusiyada arşın XVI əsrdən istifadə olunurdu. Əvvəllər arşın ingilis ölçü sistemini qəbul edən ölkələrdə 27 düym (hollandca "baş barmaq" deməkdir), I Pyotrun dövründə isə 28 düym olmuş və dəyişməmiş qalmışdır. 1 arşın - 16 gireh (4,4 sm) = 28 düym = 71,12 sm. Arşının ölçüsü müxtəlif ölkələrdə 65,2 -112 sm arasında götürülmüşdür. Arşın sözünə ilk dəfə "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında rast gəlinir. Lakin başqa ədəbiyyatlarda, folklor nümunələrində də bu söz geniş işlədilmişdir (Azərbaycan etnoqrafiyası, 2007).

*"Dostum ulduz, bir gün ürək,
siz tərəfə köç edəcək
burdan sənin yanınadək
bilmirsən, neçə arşındı?"* (Əziz, 2008, s. 559).

Verilən nümunədə işlənən "arşın" sözü dilimizdə hazırda işlənməsə də klassik ədəbiyyatda kifayət qədər işlək olmuşdur. "Türk mənşəli arxaizmlər lüğətin"ndə sözün "arşın" şəklində işləndiyi qeyd edilir. "Lüğət"də sözün bu formada "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında işləndiyi qeyd edilir və "Ol kafirin altmış arşın qaməti vardı" nümunəsi verilir (Türk mənşəli arxaizmlər lüğəti, 2018).

Nəticə

Keçmişin həyat tərzini, məişətini, insanların yaşayışını, adətlərini əks edərən köhnəlmiş sözlər poetik örnəklərdə xüsusi məramlara xidmət etmişdir. Buna görə də bu sözlər bədii söz ləyaqəti qazana bilmiş və mətn daxilində xüsusi poetik çəkiyə sahib olmuşlar. Xalq şairi Vahid Əzizin lirikası arxaik nümunələr baxımından olduqca zəngindir. Məqalədə təqdim olunan şeir parçalarında müasir Azərbaycan ədəbi dili ilə müqayisədə bir sıra arxaizmləri gördük. O da məlum oldu ki, bu cür vahidlər müasir dilin aktiv lüğət fondundan çıxsada, dialekt və şivələrdə, müxtəlif türk dillərində, daha çox Türk ədəbi dilində yaşamaqdadır. Vahid Əziz şeirlərin bədii dil baxımından təhlili sübut edir ki, şair arxaizmlərdən həm üslubi vasitə kimi istifadə edir, həm də poetik dilinin zənginliyini təmin edir.

Ədəbiyyat

Azərbaycan etnoqrafiyası. (2007). Şərq-Qərb nəşriyyatı.

Bayramov, İ. (2002). *Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri.* Elm.

- Cavid, H. (2005). *Seçilmiş əsərləri*. Lider Nəşriyyat.
- Dədə Qorqud Kitabı. Ensiklopedik lüğət*. (2004). Öndər.
- Əziz, V. (2008). *Alça çiçəyinə bənzəyən ömür (şeyrlər)*. Azərnəşr.
- Hacıyev, T. (2018). *Seçilmiş əsərləri*. Elm.
- Kitabi-Dədə Qorqud dilinin izahlı lüğəti*. (1999). Elm.
- Mahmud Kaşğari. (2006). *Divanü lüğat-it-türk*. Ozan.
- Məmmədli, M. (2019). *Azərbaycan dialektologiyası*. Dərslik. Zərdabi LTD.
- Türk mənşəli arxaizmlər lüğəti*. (2018). Elm və təhsil.
- <https://obastan.com/biiman/4173/?l=az>
- https://obastan.com/wiki/Rubab#cite_note-2
- <http://enene.musigi-dunya.az/dastan/koroglu.pdf>